

“SĂRMANUL DIONIS”

de Mihai Eminescu

-nuvelă romantică și fantastică-

“Acesta a fost Eminescu, aceasta este opera lui. Pe cât se poate omenește prevedea, literatura poetică română va începe secolul al XX-lea sub auspiciile geniului lui și forma limbii naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire până astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a vestmântului cugetării românești.”-aprecia Titu Maiorescu în studiul “*Eminescu și poeziile lui*”(1889). Personalitatea complexă a poetului nostru național este determinată de vasta sa cultură de nivel european (studiază filozofia modernă: Kant, Schopenhauer, Hegel și pe cea antică: Platon, Aristotel), de amplele cunoștințe dobândite despre mitologia indiană și românească, despre istoria universală și cea a poporului român, de identificarea spirituală cu literatura popular românească.

Mihai Eminescu, ultimul mare romantic european, este preocupat de misterele existenței, de marile întrebări filozofice, de nefericirea geniului în relație cu superficialitatea societății meschine (“*Luceafărul*”, “*Scrisoarea I*”), de condiția poetului și de misiunea artei sale (“*Epigonii*”, “*Numai poetul*”). “Sărmanul Dionis” este prima nuvelă fantastică din literatura română, de factură romantică. La Mihai Eminescu, fantasticul se compune din îmbinarea a două planuri: unul real și altul abstract-filozofic.

Nuvela eminesciană reprezintă o reflectare subiectivă asupra lumii și reunește o gamă de teme tipic romantice existente și în literatură universală, precum: dragostea, natura, condiția nefericită a geniului inadaptat societății și timpului. De asemenea, faptul că ar exista o posibilă reîncarnare a sufletului (ideea metempsihozei) valorifică ideea schopenhaueriană conform căreia timpul și spațiul sunt manifestări ale substanței care se regenerează veșnic.

Destinul nefericit al personajului central, provocat de eșecul său în dorința de cunoaștere a absolutului, este anticipat încă din titlu. Pus în antiteză cu adjectivul “sărmanul”, numele Dionis, care își are originea în numele zeului grec Dyonisos (care se traduce fire veselă, petrecăreață), capătă o profundă și inedită interpretare filozofică. Portretul fizic al tânărului de 18 ani este conturat încă de la începutul operei, acesta fiind de o frumusețe demonică, având un chip

construit într-o manieră tipic eminesciană: “fața era de acea dulceață vânată albă ca marmura[...], ochii triști în forma migdalei erau de acea intensivă voluptate pe care o are catifeaua neagră[...], surâsul său era foarte inocent [...] de o profundă melancolie”. Din aceste trăsături reies puritatea, tristețea, înclinația spre visare și aspirația către idealuri superioare a personajului.

Dionis, nefericitul intelectual, se retrage spre starea de visare, explicabilă și prin datele sale bibliografice succinte, dar sugestive pentru afinitatea pe care o are pentru metafizică. Tatăl său o iubise pe Maria, fiica unui preot, iar singura moștenire rămasă de la acesta era un portret din tinerețea tatălui în care se regăsea adesea pe sine: “era el întreg, el, copilul din portret”. Natura spirituală a geniului, a omului superior dotat cu inteligență și sensibilitate deosebite se desprind din preocuparea intensă în spirit kantian asupra conceptelor de timp și spațiu: “nu există nici timp, nici spațiu, își spuse el, ele sunt numai în sufletul nostru”. El cugetă că dacă lumea, dimpreună cu toate evenimentele ei, este rodul eului propriu, în care se petrec, în fapt toate fenomenele în aparență, înseamnă că omul, purtător de scânteie demiurgică, este atotputernic și poate să caute în sine împlinirea visului său. Prin urmare, folosind anumite “lucruri mistice” cu ajutorul magiei și astrologiei, el să se poată mișca în voie în timp, fie în trecut, fie în viitor, adică să se deplaseze pe verticalele timpului: “Visăm călătorii în Univers, dar Universul nu este oare în noi?”.

Astfel, atras de astrologie și din dorința de a-și depăși condiția limitată, Dionis împrumută cărți de astrologie de la anticarul Riven, considerând că drumul spre cunoaștere este posibil doar prin ilustrarea mitului oniric. În visul său, tânărul deschide una dintre cărțile împrumutate, face un semn magic și, cuprins de beatitudine (condiție necesară în ritualul inițiativ) pătrunde într-un alt veac sub înfățișarea călugărului Dan, discipol al dascălului Ruben, profesor la seminarul din Socola. Călugărul este cuprins de revelația cum că ar fi trăit în viitor, senzație ce i-o mărturisește numaidecât maestrului său. Acesta îl sfătuiește să-și continue experiența, prilej în care Eminescu își exprimă teoria metempsihozei: “Omul are-n el numai șir, ființa altor oameni viitori și trecuți[...] numai moartea îl face să uite că a mai trăit”.

Meșterul Ruben, un fel de Mefisto care nu-și dezvăluie intențiile demonice, îi dezvăluie câteva idei filozofice ale timpului și spațiului, având ca principal scop să-l determine pe călugăr să aspire spre cunoașterea absolută, bucurându-se de “încă un suflet nimicit cu totul”. Maestrul îi explică, ispitindu-l totodată, că omul și umbra sa își pot schimba firile pentru o vreme: “tu poți să dai umbrei tale toată firea ta trecătoare de azi, ea-ți dă firea ei cea vecinică”, căpătând, astfel, o parte din atotputernicia lui Dumnezeu, realizând voințele după propria gândire.

Hipnotizat de cuvintele maestrului, discipolul își pierde simțul obiectivității, căzând pradă imaginației și unui vârtej de treceri bruște de la realitate la vis și invers. Prin cartea magică a lui Zoroastru, Dan pătrunde în aventura cunoașterii, se desparte de propria sa umbră și

descoperă că a mai trăit cândva chiar în pieptul lui Zoroastru. Repetând formulele magice pe care Creatorul le-ar fi rostit la facerea lumii, el descoperă în adâncul ființei sale esența divină: “Tu ești o vioară în care sunt închise toate cântările”, în timp ce sub bagheta maleficului alchimist Ruben veneau spre lumină, tocmai din cele mai întunecate abisuri ale conștiinței, miturile antice referitoare la dorința omului spre veșnicie, la întoarcerea lui la condiția originară a existenței.

Dan își desparte ființa în două părți: una efemeră și una eternă, restituindu-i umbrei firea trecătoare și primind în schimb nu veșnicia, ci conștiința veșniciei. În visul său, Dan este împreună cu Maria, călătorind prin Cosmos, unde legile fizicii dispar, timpul se dilată, iar Pământul devine un pandantiv prins la gâtul iubitei. Prin această aventură siderală, care nu fusese decât o sărutare prelungă, Eminescu întărește ideea că iubirea este singura cale spre cunoaștere, un ideal spre care accede autorul însuși.

Cei doi îndrăgostiți sunt învăluiți de o stare extatică, de o fericire edenică, care este limitată de o poartă închisă. Visul este tulburat de prezența unui triunghi sacru cu un ochi de foc în el (doma lui Dumnezeu), deasupra căruia era scris un proverb imposibil de descifrat chiar și pentru îngeri. Înflăcărat de dorința de a descifra proverbul care însemna atingerea absolutului în cunoaștere, Dan cere să-l vadă pe Dumnezeu. În zadar, îngerii încearcă să-l avertizeze și să-l întoarcă pe calea sa, spunându-i: “De ce cauți ce nu-ți poate veni în minte?”. Dar, ignorând îngerii și explicațiile iubitei, îndârjit să afle taina care-i măcina sufletul și existența, într-un val de extaz, el consideră că poate controla Universul. Strângându-și iubita la piept, în minte i se naște gândul profanator: “Oare fără s-o știu nu sunt eu însumi Dumne...”. Cutezanța de a aspira să cunoască absolutul și faptul că a crezut că ar putea fi chiar el Dumnezeu, simbol al puterii absolute, îl pedepsesc fulgerător și cu brutalitate, revenind la condiția de muritor.

Dionis se trezește din vis, iar în delirul său încă mai trăiește cu impresia că el este Dan și că o vede pe Maria la fereastră casei, iar anticarul Riven ar putea fi maestrul Ruben. Astfel, în inima lui se conturează regretul cu privire la neputința realizării viselor lui.

Nuvela “Sărmanul Dionis” este singura operă eminesciană în care cuplul este împlinit, semnificând faptul că dragostea este singura cale care te împinge spre cunoaștere, în vederea descoperirii absolutului. Atingerea absolutului înseamnă fericirea supremă, iar iubirea este doar o treaptă spre fericire. “El simțea că o oară lângă ea ar plăti mai mult decât toată viața”, sugerând sacrificiul suprem de care este capabil numai omul superior pentru împlinirea iubirii ideale.

Călătoria a avut loc într-un vis, unde Dan redevine copistul metafizic Dionis, Maria, fiica spătarului Mesteacăn, vecina de peste drum care cântă la pian, Ruben este, de fapt, anticarul evreu Riven, iar umbra s-a dovedit a fi chiar portretul tatălui său. Dionis este tipul eroului romantic, care își află dezamăgirea în timp și spațiu și trebuie să-și suporte înfrângerea. Boala de la finalul

operei, dar și deposedarea tabloului și a cărții îi exclud eroului orice tentativă de a repeta proaspăta experiență în încercarea de a trece de ultima treaptă a cunoașterii și de a deveni un înlocuitor al lui Dumnezeu. Dionis acceptă într-un final imposibilitatea de a atinge cunoașterea absolută și faptul că nu-și poate depăși limitele umane. Știe că trebuie să se mulțumească doar cu iubirea, care este și ea o etapă a cunoașterii, dar nu ultima.

Personajul creat de Eminescu oglindește, de fapt, o proiecție literară a autorului însuși, a visurilor sale, a gândurilor și a dorințelor celor mai arzătoare. Statutul geniului este definit și în finalul operei, când revine ideea filozofică exprimată de autor, anume că lumea este văzută ca un teatru, iar oamenii sunt actorii care au un rol predestinat și care sunt de fiecare dată aceeași, doar piesele fiind cele care se schimbă: “Nu cumva îndărățul culiselor vieții e un regizor, a cărui existență n-o putem explica?”. Ideea este preluată de la Schopenhauer, fiind exprimată cu aproape aceleași cuvinte ca ale filozofului german: “Voința universală e regizorul care mișcă în spatele culiselor vieții pe toți muritorii, ca pe scena unui teatru”.

De asemenea, existența mai multor idei metafizice preluate din filozofia universală susțin magistral calea prin care eroul se înalță într-o lume spirituală prin intermediul visului său, detașându-se de lumea concretă. Ideea timpului și a veșniciei de pretutindeni a fost cea care l-a preocupat dintotdeauna pe Eminescu, fapt pentru care timpul filozofic este considerat a fi o supratemă. Metempsihoza este o concepție religioasă conform căreia sufletul omului ar trăi mai multe vieți prin reîncarnare, ceea ce întărește faptul că sufletul fiecăruia este timpul și spațiul nemărginit și nu ne lipsește decât puterea de a ne transpune în oricare punct am dori.

Aidoma viziunii despre timp este și cea în legătură cu spațiul, unde doar Creatorul poate stăpâni nemărginirea, iar pentru om spațiul este: “tot ca vremea, bucată cu bucată, poți fi în orice loc dorit”.

În nuvela eminesciană, o deosebită importanță o au miturile intelectuale dezvoltate pe parcursul operei. Se remarcă ocurența mitului faustian, unde Ruben ar fi întruchiparea Satanei: “Ruben însuși se zbârci, barba îi deveni lăptoasă în furculițe, ochii îi luceau ca jăratiful, nasul i se strâmbă și i se usucă ca un ciotur de copac și scărpinându-se în capul lăptos și cornut, începu a râde hâd [...] Satana își întinse picioarele sale de cal, răsuflând din greu”. Dan încheie o înțelegere cu acesta, simbolizând sacrificiul omului superior în dorința de a atinge absolutul din iubire, prin iubire.

Eminescu elaborase cele două binecunoscute fragmente: “*Umbra mea*” și “*Archaeus*”, două proze filozofice în care se vorbește despre mitul omului care și-a pierdut umbra (dezvoltat de Adelbert von Chamisso în “*Peter Schlemihl*”), despre dedublarea personalității și relativitatea adevărului. Preluându-le în parte, alături de unele fragmente din “*Geniu pustiu*”, într-o

compoziție autonomă, poetul se gândea să concentreze aici principalele linii de forță ale prozei sale.

De altfel, prezența cifrei 7 sugerează puterile magice ale cunoașterii, deoarece această cifră mistică, trimite la facerea lumii: “pe fila a șaptea a cărții stau toate formulele ce-ți trebuie pentru asta. Și tot la a șaptea filă vei afla ce trebuie să faci mai departe”.

Așadar, fantasticul nuvelei este construit din două elemente care se îmbină armonios: real și fabulous, care induc cititorului impresia de ambiguitate. Întrucât și filozofia cu narațiunea fantastică se întrepătrund, ia naștere o capodoperă incontestabilă, transpunând în imagini artistice un orizont ce nu există decât prin puterea imaginației, inexplicabil și necontrolabil rațional. În strânsă legătură cu narațiunea fantastică se află descrierea, care ocupă în nuvelă un loc semnificativ. Încă de la începutul acesteia se realizează plasarea într-un cadru romantic prin descrierea străzilor noroioase, a cafenelelor mizere, a atmosferei sumbre în general. Apoi Eminescu descrie universul pe care Dan – Dionis și l-a creat pe Lună: “a pus trei luni și doi sori în adâncimea albastră a cerului, din șirurile de munti și-a făcut un castel...”.